

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗМІСТУ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розкрито становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання в педагогічній літературі. З цією метою виділено та проаналізовано основні праці з військово-патріотичного виховання, в яких автори висвітлюють сутність і зміст цього поняття, а також дають його визначення. У статті доведено, що правильне визначення сутності й змісту означеного концепту впливає на розвиток теорії і методики військово-патріотичного виховання.

Ключові слова: *військово-патріотичне виховання, поняття, терміни, теорія і методика військово-патріотичного виховання, ефективність, допризовник, старшокласник, військова служба.*

Вивчення й аналіз педагогічної літератури [1; 4; 6; 9; 10], в якій досліджується сутність і зміст поняття «військово-патріотичне виховання», свідчить, що воно має теоретико-методичне і практичне значення. Правильне визначення сутності й змісту цього концепту впливає на розвиток теорії і методики військово-патріотичного виховання, зміцнення його зв'язків із практикою, пошук ефективних форм і засобів підготовки допризовної молоді до військової служби в Збройних Силах України. Від правильного розуміння сутності й змісту означеного поняття також залежить ефективність військово-патріотичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, подолання викладачами предмета «Захист Вітчизни» труднощів у таких важливих сферах їхньої щоденної практичної діяльності, як формування в учнів старших класів позитивного ставлення до військової служби, виховання високих патріотичних якостей, здійснення індивідуального підходу до військово-патріотичного виховання допризовної молоді в процесі навчання, позакласної і позашкільної оборонно-масової та спортивної роботи.

Разом із тим вивчення змісту монографій, навчально-методичних посібників, брошур, методичних рекомендацій і статей з військово-патріотичного виховання засвідчує, що в більшості проаналізованих праць автори не визначають сутності й змісту цього поняття. Вони використовують зазначене словосполучення як таке, що давно визначене в науково-педагогічній літературі й усім відоме. Але практика роботи загальноосвітніх навчальних закладів демонструє, що не всі фахівці,

у тому числі й ті, що працюють у галузі військово-патріотичного виховання і допризовної підготовки учнівської молоді, глибоко розуміють сутність і зміст цього поняття. У наукових працях, присвячених цій проблемі, автори здебільшого описують організаційні форми, методи, прийоми і розкривають конкретний досвід роботи викладачів предмету «Захист Вітчизни» загальноосвітніх навчальних закладів та громадських оборонно-спортивних організацій.

Мета статті — розкрити історію становлення і розвитку сутності й змісту військово-патріотичного виховання в педагогічних літературних джерелах.

Аналіз педагогічних словників, монографій, дисертаційних досліджень та інших наукових праць переконує, що й досі немає загально визначеного наукового трактування сутності й змісту поняття «військово-патріотичне виховання». Більше того, його сутність і зміст багатьма дослідниками формулюються по-різному. В їхніх працях не завжди повно й точно визначається мета, завдання і зміст військово-патріотичного виховання різних вікових категорій учнів та допризовної молоді в загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладах. Це негативно позначається на результативності наукових розробок та ефективності військово-патріотичного виховання, оборонно-масової і спортивної роботи.

Одним із перших дослідників, який намагався узагальнити передовий досвід роботи і на цій основі проаналізувати військово-патріотичне виховання, розглянути його комплексно, визначити функції, а також розкрити форми і методи пропагування серед шкільної молоді ідей патріотизму й підготовки до захисту Вітчизни, вважається Л. С. Сквирський [8]. Він зазначив, що перше місце у військово-патріотичному вихованні посідає пропаганда бойових традицій народу і його Збройних Сил. Ці традиції — джерело гордості людей, найважливіший засіб виховання нового покоління учнівської молоді. У бойових традиціях закладена сила прикладу самовідданого виконання військового обов'язку старшими поколіннями, завдяки яким героїзм і мужність стали нормами поведінки кожної людини.

Серцевиною військово-патріотичного виховання, зазначає Л. С. Сквирський, повинна становити пропаганда військових знань [8, с. 10]. Поряд із нею велике виховне значення має проведення свят, присвячених найважливішим датам з історії Збройних Сил, урочисте винесення бойових прапорів, роз-

повіді про героїчні шляхи військових частин і з'єднань на святкових вечорах, туристські походи місцями бойової слави і партизанськими стежками, ознайомлення учнівської молоді із сучасним життям і побутом воїнів армії і флоту, створення кутків бойової слави, зльоти допризовної молоді, спортивні змагання і воєнізовані естафети, збір матеріалів про Героїв Радянського Союзу, військово-спортивні ігри, свята військових пісень, упровадження елементів військових ритуалів, лекторії на військово-патріотичні теми, зустрічі з ветеранами й учасниками Великої Вітчизняної війни, змагання з військово-технічних видів спорту тощо.

Л. А. Бублик і Н. І. Іванов першими серед науковців і пропагандистів військово-патріотичної роботи дали в 1966 році визначення сутності поняття «військово-патріотичне виховання», ідеологізували його, виходячи з вимог того часу. Вони відмітили, що військово-патріотичне виховання молоді — найважливіша частина ідеологічної й організаторської роботи. Це систематична і цілеспрямована дія партійних, профспілкових, оборонно-спортивних та інших громадських організацій на свідомість і поведінку допризовної молоді, щоб прищепити їй якості, необхідні для виконання свого обов'язку щодо захисту Вітчизни. В її основі, зазначають автори, має бути виховання полум'яних патріотів своєї Батьківщини, готових у будь-який момент виступити на її захист від посягань агресорів [1, с. 5].

На думку авторів, військово-патріотичне виховання має охоплювати: роз'яснення молоді ідей і положень патріотизму та підготовки до захисту Вітчизни; пропагування героїчного минулого і сучасного нашого народу, славної історії і бойових традицій Збройних Сил; військових знань; прищеплення юнакам і дівчатам практичних навичок військової справи; надання допомоги молоді призовного віку в підготовці до служби в армії. Військово-патріотичне виховання покликане формувати у молодих людей прагнення вивчати військову справу, здобувати військово-технічні спеціальності, загартовувати себе фізично, самостійно готуватися до служби в армії, самовіддано працювати, підвищувати свою загальноосвітню підготовку, робити гідний внесок в укріплення економічної і військової могутності нашої держави [1, с. 5].

Пізніше в іншій праці Л. А. Бублик уточнив, що військово-патріотичне виховання нерозривно пов'язано із політичним, моральним, трудовим і правовим вихованням. Серцевину

військово-патріотичного виховання, зазначає автор, становить морально-політична підготовка, у процесі якої в молодих людей формуються переконання, почуття патріотизму та інтернаціоналізму. Військово-патріотичне виховання має проводитися лише за умов всебічного, гармонійного розвитку особистості, яка «поєднає в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість». Важливими в його змісті є питання військово-патріотичної підготовки, під час якої у молодих людей виробляються якості, обумовлені специфікою військової служби, бойової діяльності й необхідністю виконання військового обов'язку. На його думку, військово-патріотичне виховання має бути безперервним цілеспрямованим процесом формування в допризовної і призовної молоді морально-політичних, психологічних і бойових якостей, необхідних для виконання завдань щодо захисту своєї Батьківщини.

Обґрунтовуючи сутність і зміст військово-патріотичного виховання підростаючого покоління, відомий військовий діяч О. О. Єпішев назвав його справою величезної державної ваги. Виходячи з ідеологічних настанов того періоду, він наголосив, що військово-патріотичне виховання нерозривно пов'язано із формуванням нової людини — переконаної, активної, яка глибоко розуміє свій громадянський обов'язок у справі захисту своєї Вітчизни [3, с. 5]. Учений одним із перших вжив термін «героїко-патріотичне виховання» для військово-патріотичного виховання і відмітив глибокий внутрішній взаємозв'язок військово-патріотичного виховання з ідейно-політичним, трудовим, моральним і фізичним вихованням. Він також коротко розкрив зміст і форми пропагування військово-патріотичного виховання серед допризовної і призовної молоді та дорослих.

У цей період С. А. Грановський і А. І. Фіш обґрунтували класовий характер і методологічну основу військово-патріотичного виховання молоді, розкрили форми його організації у загальноосвітніх школах, зв'язок із бойовими і трудовими традиціями. На їхню думку, військово-патріотичне виховання має бути спрямоване на формування ідейно зрілих і переконаних патріотів своєї Батьківщини, непримиримих до її ворогів; виховання фізично сильної, загартованої молоді, готової стійко переносити будь-які труднощі бойового життя; виховання любові до воїнів і поваги до їхньої ратної праці; мобілізацію людей для конкретного внеску в підвищення обороноздатності країни; виховання в призовної молоді прагнення

до військових знань і військово-технічної підготовки [2, с. 5]. Обґрунтовуючи сутність військово-патріотичного виховання, автори зазначають, що воно тісно пов'язане з бойовими традиціями старших поколінь. Особливу цінність для військово-патріотичного виховання мають бойові традиції Збройних Сил, у яких «сконцентровано все краще, що є в нашого народу, що здійснив він, чим прославився у багатолітній боротьбі за волю і незалежність Батьківщини. В бойових традиціях наша молодь черпає великі духовні сили, знаходить чудові зразки для наслідування» [2, с. 6].

На думку науковців, дієвими формами військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх школах є зльоти, зустрічі з прославленими воїнами-фронтовиками, вивчення історії бойового шляху військових частин, боротьба за присвоєння школі імені героя Великої Вітчизняної війни, урочисті вечори, створення музеїв бойової слави військових частин, шефство воїнів над загальноосвітніми школами, спільні вечори школярів і воїнів шефських частин, робота загонів слідопитів, заняття у військово-технічних гуртках, підготовка до складання нормативів фізкультурного комплексу, робота поста № 1, участь у походах місцями бойової слави, військово-туристські естафети, догляд за пам'ятниками і могилами загиблих воїнів, написання історій вулиць, загальноосвітніх шкіл, робота юних пропагандистів військово-патріотичної роботи, написання творів військово-патріотичної тематики, військово-спортивні змагання, воєнізовані ігри на місцевості, використання елементів військових ритуалів, робота університетів майбутнього воїна тощо.

Розглянуті вище положення про сутність (Л. С. Сквирський, Л. А. Бублик, Н. І. Іванов) і взаємозв'язок (О. О. Єпішев, С. А. Грановський, А. І. Фіш) військово-патріотичного виховання з іншими напрямками виховання використовувалися з різними доповненнями і незначними змінами в педагогічній літературі й наукових дослідженнях до середини 80-х років минулого століття. Їх дотримувалися Н. П. Аксенова, М. М. Агаєв, В. А. Безродний, А. М. Борисовський, Л. Р. Болотіна, В. П. Попов, А. Г. Прокоф'єв, С. В. Калініна, А. М. Лолула, В. Ф. Новосельський, В. В. Третьяков, Т. М. Шашло, В. С. Чудний та інші. Вони також розглянули й доповнили зміст і сутність військово-патріотичного виховання, виходячи з мети, завдань і предметів своїх досліджень. Загальним у їхніх працях є те, що військово-патріотичне виховання вони розглядають як склад-

ник комуністичного виховання, який зв'язаний, уточнюють Г.К. Мосолов і В.Г. Количев, з формуванням у молоді морально-політичних, бойових і психологічних якостей, необхідних для виконання священного обов'язку щодо захисту Вітчизни [5, с. 45]. На їхню думку, військово-патріотичне виховання допризовної і призовної молоді охоплює також військово, військово-технічну і фізичну підготовку. У своїй же попередній праці, присвяченій методологічним проблемам військово-патріотичного виховання молоді, Г.К. Мосолов дотримувався дещо іншої думки. Він відмічав, що військово-патріотичне виховання є безпосереднім продовженням патріотичного виховання, яке спрямоване на формування у дорослих людей і особливо молоді всієї сукупності морально-політичних, бойових і психологічних якостей, необхідних для виконання священного обов'язку щодо захисту Вітчизни [6, с. 67].

Іншого підходу до визначення сутності військово-патріотичного виховання дотримувалася в 60-ті роки минулого століття З.Г. Цимерінова. У своїй дисертаційній роботі вона зазначає, що «поскільки метою військово-патріотичного виховання є формування певних моральних якостей, що характеризують всебічну підготовку майбутнього воїна, то воно відноситься й до морального виховання і є його складовою частиною» [10, с. 11]. Методи морального виховання (переконання, привчання, схвалення, покарання, змагання, особистий приклад та ін.) є, природньо, і методами військово-патріотичного виховання молоді. Проте організаційні форми, що тут застосовуються, специфічні. Ось чому є всі підстави, зазначає дослідниця, говорити про те, що військово-патріотичне виховання майбутнього воїна — відносно самостійна частина морального виховання. Це положення має вийти й у визначення сутності військово-патріотичного виховання.

Формування моральних якостей у майбутнього воїна, або як їх називають у військовій педагогіці [7, с. 227], «морально-бойових якостей» (дисциплінованості, наполегливості, стійкості, ініціативи, сміливості, хоробрості, відваги, мужності, героїзму, готовності до самопожертви, волі тощо), зазначає З.Г. Цимерінова, тісно пов'язане з активним, цілеспрямованим процесом оволодіння військовими знаннями й навичками, із засвоєнням моральних норм, прийнятих у Збройних Силах. Зрозуміло, відмічає автор, що майбутній воїн не може знаходити задоволення в «споглядальному патріотизмі», він повинен прагнути до активної військово-патріотичної діяль-

ності, свідомо готувати себе до майбутньої військової служби, вмілого захисту своєї Батьківщини. Звідси висновок про те, що військово-патріотичне виховання нерозривно пов'язане з військово-освітньою роботою і військово-фізичною підготовкою. Тому у визначенні сутності військово-патріотичного виховання має знайти своє вираження мета цієї виховної діяльності. Це — формування моральних якостей воїна-патріота, виховання готовності до захисту Вітчизни, повага до ратної праці воїнів, до героїчних традицій нашого народу і Збройних Сил, любові до військової служби і військової професії. Ураховуючи ці положення, З. Г. Цимерінова дає таке визначення: «Військово-патріотичне виховання — це відносно самостійна частина морального виховання, нерозривно зв'язана з військово-освітньою роботою і військово-фізичною підготовкою, яка полягає в формуванні моральних якостей воїна-патріота, у вихованні готовності до захисту Вітчизни, любові й поваги до героїчних традицій народу і Збройних Сил та військової професії» [10, с. 12].

Отже, у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави і її Збройних Сил за новими принципами, викладеними у Законах «Про оборону України» і «Про Збройні Сили України», виникла нагальна потреба в розробленні нової системи військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Це потребувало нового підходу й до визначення сутності, змісту і завдань військово-патріотичного виховання. У Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді його завданнями є: формування почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей; виховання громадянських почуттів і свідомості, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи; формування здібностей до аналізу зовнішньої та внутрішньополітичної обстановки, уміння на цій основі самостійно адекватно оцінювати події й підтримувати належну обороноздатність країни; формування прагнення до оволодіння військовими знаннями, досягнення відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби, військової професійної орієнтації молоді, формування і розвиток мотивації, спрямованої на виховання патріотичних почуттів, підготовку до захисту Української держави і служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Із поставлених у Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді завдань зрозуміло, що військово-патріотичне виховання в сучасних умовах є самостійним напрямом виховання. Його методологічну основу становлять концептуальні положення про розвиток військово-патріотичного виховання допризовної молоді; єдині погляди на проблему виховання патріота і громадянина; формування у молоді високої патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів України. Основною метою військово-патріотичного виховання є формування у допризовної молоді відповідального ставлення до майбутньої військової служби в Збройних Силах України і виховання постійної готовності до захисту Української держави.

Література

1. Бублик Л. А. Военно-патриотическое воспитание молодёжи / Л. А. Бублик, Н. И. Иванов. — М. : Знание, 1966. — 40 с.
2. Грановский С. А. Военно-патриотическое воспитание молодёжи (В помощь пропагандистам и организаторам воспитательной работы) / С. А. Грановский, А. И. Фиш. — Волгоград, 1968. — 54 с.
3. Епишев А. А. Дело огромной важности: о некоторых вопросах военно-патриотического воспитания / А. А. Епишев. — М. : Знание, 1965. — 23 с.
4. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. — К., 2010. — 272 с.
5. Мосолов Г. К. Военно-патриотическое воспитание: содержание и принципы / Г. К. Мосолов, В. Г. Колычев // Молодой коммунист. — 1978. — № 2. — С. 45.
6. Мосолов Г. К. Методологические проблемы военно-патриотического воспитания молодёжи / Г. К. Мосолов // Истоки мужества и славы / сост. И. А. Чухрай; под ред. Л. К. Балясной. — Владивосток : ДГУ, 1974. — С. 65-78.
7. Основы военной психологии и педагогики / А. В. Барабанщиков, В. П. Давыдов, Н. Ф. Феденко // под ред. А. В. Барабанщикова. — М. : Просвещение, 1988. — 227 с.
8. Сквирский Л. С. Военно-патриотическое воспитание школьников / Л. С. Сквирский. — М. : Знание, 1965. — 24 с.
9. Средин Г. В. Военно-патриотическое воспитание в условиях обострения идеологической борьбы / Г. В. Средин // Слово лектора. — 1984. — № 9. — С. 15.
10. Цимеринова З. Г. Вопросы методики военно-патриотического воспитания учащихся 5-8 классов советской общеобразовательной школы: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / З. Г. Цимеринова. — Харьков, 1967. — С. 11-12.

Раскрыто становление и развитие сущности и содержания военно-патриотического воспитания в педагогической литературе. С этой целью выделены и проанализированы основные работы по военно-патриотическому воспитанию, в которых авторы раскрывают сущность и содержание этого понятия, а также дают его определение. В статье доказано, что правильное определение сущности и содержания данного концепта влияет на развитие теории и методики военно-патриотического воспитания.

Ключевые слова: *военно-патриотическое воспитание, понятия, термины, теория и методика военно-патриотического воспитания, эффективность, допризывник, старшеклассник, воинская служба.*

M. D. Zubalii

The Establishment and Development of Military and Patriotic Education Content in Literature

The article deals with the process of establishing and development of the content of military and patriotic education in pedagogical literature. With this aim, the main works on military and patriotic education are defined and analyzed, in which the authors reveal the content and essence of this notion, and provide its definition. The article demonstrates that the correct definition of the content and essence of military and patriotic education influences the development of theory and methods of this education, and strengthens its connections with practice, the search for effective forms and means of training youth to military service. The correct understanding of the essence and content of this concept is also proved to stipulate the efficiency of military and patriotic work in secondary schools, help teachers of the subject «Defense of Homeland» to overcome difficulties in important spheres of their practice activity. Among such spheres: formation of positive attitude of senior students to military service, education of high patriotic qualities, realization of an individual approach to military and patriotic education of pre-conscript youth in the process of education, out-of-class and out-of-school mass defensive and sport activities.

Keywords: *military and patriotic education, recruit, terms, theory and methods of military and patriotic education, pre-conscript, senior students, military service.*

References

1. Bublik, L.A. (1966). *Voienno-patrioticheskoe vospitanie molodiezhy* [Military-patriotic education of youth]. Moscow: Znanie.
2. Granovskii, S.A. & Fish, A.I. (1968). *Voienno-patrioticheskoe vospitanie molodiezhy (V pomoshch propagandistam i organizatoram vospitatelnoi raboty)* [Military-patriotic education of youth] (For agitators and educational work organizers). Volgograd.
3. Yepishev, A.A. (1965). *Delo ogromnoi vazhnosti: o nekotorykh voprosakh voienno-patrioticheskogo vospitaniia* [The work of immense importance: about some issues on military-patriotic education]. Moscow: Znanie.
4. Zubalii, M.D. (2010). *Formy viiskovo-patrioticheskoho vykhovannia dopryzvyvnoi molodi* [Forms of military-patriotic education of pre-conscript youth]. Kyiv.

5. Mosolov, G. K. & Kolychev, V. G. (1978). Voienno-patrioticheskoe vospitanie: sodержanie i printsypy [Military-patriotic education: the essence and principles]. *Molodoi communist*, 2, 45.
6. Mosolov, G. K. (1974). Metodologicheskie problem voienno-patrioticheskogo vospitaniia molodiezhy [Methodological problems of military-patriotic education of youth]. In I. A. Chukhrai (Comp.) & L. K. Baliasnaia (Ed.), *Istoki mu-zhestva i slavy* (pp. 65-78). Vladivostok: DGU.
7. Barabanshchikov, A. V., Davydov, V. P. & Fedenko N. F. (1988). *Osnovy voiennoi psikhologii i pedagogiki* [The bases of military psychology and pedagogics]. Moscow: Prosveshchenie.
8. Skvirskii, L. S. (1965). *Voienno-patrioticheskoe vospitanie shkolnikov* [Military-patriotic education of schoolchildren]. Moscow: Znanie.
9. Sredin, G. V. (1984). *Voienno-patrioticheskoe vospitaniie v usloviakh obostreniia ideologicheskoi borby* [Military-patriotic education in conditions of ideological fight strengthening]. *Slovo lektora*, 9, 15.
10. Tsimerinova, Z. G. (1967). *Voprosy metodiki voienno-patrioticheskogo vospitaniia uchashchikhsia 5-8 klassov sovetskoi obshcheobrazovatelnoi shkoly* [Issues on methods of military-patriotic education of 5-8 grades students of soviet comprehensive school]. (Candidate dissertation, Kharkov).